

การเมืองเรื่องมนุษยศาสตร์

ศ.ดร.เจตนา นาควัชระ*

เกริ่นนำ : มนุษยศาสตร์ในฐานะวิทยาการทวนกระแส

หัวข้อที่ผู้จัดสัมมนา คือ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งขึ้นมาเป็นกรอบของการอภิปราย คือ “การเมืองเรื่องมนุษยศาสตร์” นั้น จำเป็นต้องมีการตีความ ผู้เขียนคิดว่า เราอาจตีความไปได้ในสองทาง คือ ในแนวทางแรก เราอาจจะต้องมองไปรอบตัว และมองสิ่งใกล้ตัวเสียก่อน คงจะเสี่ยงไม่ได้ที่จะต้องลงความเห็นว่ามีมนุษยศาสตร์เสี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเข้าไปพัวพันกับการเมืองในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรือหลายลักษณะ นั่นก็คือ เราเป็นส่วนหนึ่งของกลไกของสังคมที่ถูกกระทบด้วยความเคลื่อนไหว หรือความเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและการเมือง เช่น ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ อันส่งผลมาถึงอุดมศึกษา เราก็จะถูกกระทบไปด้วย ประสบการณ์จากตะวันตกน่าจะเตือนสติเราได้ว่า นโยบายรัฐบาลที่เปลี่ยนแปลงไปมักสร้างความปั่นป่วนให้แก่อุดมศึกษา ดังเช่นในประเทศอังกฤษในปัจจุบัน ในอีกด้านหนึ่ง เราอาจจะมองประเด็นที่เกี่ยวกับ “การเมือง” ไปในทางที่ว่า มนุษยศาสตร์เอง ในฐานะที่เป็นทั้งองค์ความรู้และเป็นระบบคิด น่าที่จะมีบทบาทในการสร้างความเคลื่อนไหวหรือความเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองได้ ซึ่งก็ได้หมายความว่า มนุษยศาสตร์จะสามารถสร้างแรงกดดันอันทำให้เกิดผลที่ทันตาเห็น ในกรอบของสังคมไทย และในกรอบของอุดมศึกษาไทยนั้น เราคงมีอาจที่กักเอาได้ว่า ระบบคิดทางมนุษยศาสตร์จะสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในระดับของสังคมได้เสมอไป ซึ่งอาจต่างจากศาสตร์ที่เป็นพันธมิตรกับเรา อันได้แก่สังคมศาสตร์ ที่อาจส่งผลกระทบอันเป็นรูปธรรมซึ่งผู้คนในสังคมสังเกตเห็นได้ อาทิ ประชากรศาสตร์ในรอบ 40 ปี ที่ผ่านมาส่งผลที่เป็นรูปธรรมในด้านการวางแผนครอบครัว อันทำให้โครงสร้างประชากรของไทยเปลี่ยนไปอย่างชัดเจน ถ้าจะพูดกันในระดับชาวบ้าน เราอาจจะต้องกล่าวถึงความสำเร็จของศาสตร์ดังกล่าวเป็นไปอย่างรวดเร็วเกิดคาด เร็วเสียจนสังคมตั้งรับไม่ทัน เราอาจจะเพิ่งตื่นตัวขึ้นรับความจริงว่าสังคมไทยกำลังเป็นสังคมของผู้สูงอายุซึ่งสมาชิกอื่นๆ ของสังคมจะต้องเข้ามาช่วยเกื้อหนุนในด้านต่างๆ อันถือได้ว่าเป็นภาระอันหนักหน่วงของสังคมไทย และรัฐบาลปัจจุบันในปี พ.ศ. 2554 ก็ได้เริ่มใช้มาตรการอันรุนแรงแล้วในการตัดรายจ่ายด้านสาธารณสุข ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อกลุ่มผู้สูงอายุอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในท่ามกลางปัญหาเช่นนี้ อุดมศึกษา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง มนุษยศาสตร์ควรจะมีความหมายอย่างไร

ถ้าจะถามว่า มนุษยศาสตร์ส่งผลกระทบอันใดที่เทียบได้กับตัวอย่างของสังคมศาสตร์ที่อ้างมาข้างต้น ก็คงจำเป็นที่จะต้องนำตัวอย่างจากประวัติศาสตร์ความคิดของโลกตะวันตกมาเทียบเคียง ผู้เขียนได้รับแรงกระตุ้นจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมดังที่นำมาอภิปรายในลำดับต่อไป เมื่อกลางเดือนพฤศจิกายน 2553 ผู้เขียนได้รับเชิญให้ไปประชุมและเสนอเอกสารทางวิชาการที่สำนักเก่าของผู้เขียนเอง คือ มหาวิทยาลัย

* ศาสตราจารย์เกียรติคุณ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ทีอ์บิงเงิน (Tübingen) ในเยอรมนี การประชุมครั้งนี้ตั้งหัวข้อไว้อย่างท้าทายมากคือ “สินค้า...มนุษย์” เท่ากับเป็นการชวนให้คิดไปในตัวว่า โลกปัจจุบันกำลังจะพลัดตกลงไปในห้วงแห่งความหายนะ เพราะสังคมยุคใหม่กำลังทำให้มนุษย์กลายเป็นสินค้า นักวิชาการนานาชาติที่ไปร่วมสัมมนาในครั้งนี้ได้นำประสบการณ์อันหลากหลายมาตีแผ่ให้เห็นว่า สังคมโลกที่ถูกครอบงำด้วยวัตถุนิยมและทุนนิยมกำลังหลงทางอย่างไร ผู้เขียนเองได้เสนอเอกสารเป็นภาษาเยอรมันในแนวทางที่เจ้าภาพตั้งเป็นกรอบมาให้หัวข้อว่า “ถึงเวลาที่เราจะร้องเพลงได้ไพละใจ แต่จะมีใครเต็มใจฟังละหรือ?”⁽¹⁾ ชื่อ วาลเทราเทอ เป็นชื่อตัวละครจากอุปรากรเรื่อง “อัสดงคตแห่งเทพ” (ต้นเรื่องภาษาเยอรมันมีชื่อว่า Götterdämmerung) อันเป็นหนึ่งในอุปรากรสี่เรื่อง ในชุด “แหวนแห่งนิเบลุง” (Der Ring des Nibelungen) ซึ่ง ริชาร์ด วากเนอร์ (Richard Wagner: 1813 - 1883) เป็นผู้ประพันธ์ทั้งเนื้อร้องและดนตรี ซึ่งผู้เชี่ยวชาญตะวันตกยอมรับว่าเป็นอุปรากรที่มีความลุ่มลึกทั้งในฐานะสังคีตศิลป์และวรรณศิลป์ และในด้านความคิดเชิงปรัชญา วาลเทราเทอเป็นธิดาคนหนึ่งของเทพโวทัน (Wotan) เธอนำความมาบอกน้องสาวของเธอ คือ บรุนฮิลเดอ (Brünnhilde) ว่าบิดาได้สำนึกผิดแล้วว่าตนได้ตกเป็นทาสของกิเลสที่ไม่มีส่วนร่วมในการลักพาทองอันศักดิ์สิทธิ์แห่งแม่น้ำไรน์ (das Rheingold) มาครอบครอง และขณะนี้พร้อมที่จะละกิเลสด้วยการขอให้บรุนฮิลเดอซึ่งได้ทองดังกล่าวมาจากสามีของตนมาครอบครองเอาไว้ นำทองไปคืนให้แกธิดาแม่น้ำไรน์ (die Rheintöchter) เสีย จะได้พ้นบ่วงกรรมและคำสาป

เรื่องของกิเลสและการละกิเลสที่ว่าเป็นจุดที่สำคัญมากในระบบความคิดของวากเนอร์ ซึ่งเป็นผู้ที่สนใจศึกษาพุทธศาสนา ในระบบที่ว่านี้ กรรมเป็นตัวกำหนดเส้นทางชีวิตของคน และการละความชั่วเพื่อที่จะกระทำความดีดังที่เทพโวทันปรารถนานั้น ก็เป็นการตอกย้ำความรับผิดชอบของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อเพื่อนร่วมโลก และต่อโลก (ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาณิสส หรือพรจากพระเจ้าตามแนวคิดตะวันตกโดยทั่วไป) ถ้าโวทันสามารถเปลี่ยนใจบุตรสาวของตนให้คืน “ของโจร” ให้กับเจ้าของเสียได้ ทางรอดก็ย่อมมี แต่เมื่อเธอปฏิเสธ เพราะทองที่ว่าเป็น “เครื่องประกันความรัก” (Liebespfand) ที่เธอได้รับมาจากสามี สวรรค์และโลกจึงดิ่งลงสู่ห้วงแห่งความหายนะ แม้แต่เทพเองก็มีอาการอดปอดภัย เรื่องจบลงด้วยไฟปรลัยกัลป์ล้างผลาญทั้งโลก และสวรรค์ และมอดลงเมื่อธิดาแห่งแม่น้ำไรน์มารับทองอันศักดิ์สิทธิ์กลับไป บทร้องของวาลเทราเทอที่กล่าวมาข้างต้นไพละใจยิ่งนัก อีกทั้งยังแฝงไว้ด้วยนัยทางจริยธรรมที่เป็นการกล่าวถึงกรรมดีและกรรมชั่ว แต่ไม่มีใครฟังเธอ ปาฐกถาของผู้เขียนเริ่มต้นที่จุดนี้ว่า ในประวัติความคิดของทั้งตะวันตกและตะวันออก มีนักคิดออกมากล่าวเตือนให้มนุษย์ใช้ปัญญาของตนในการควบคุมตนเองให้ละกิเลส แต่คำเตือนเหล่านี้ก็มักจะถูกเมิน และปัญหาของโลกปัจจุบันก็คือ เรากำลังนำ “สินค้า” นานาชนิดอันรวมถึงตัวมนุษย์เองออกสู่ท้องตลาด มีกลไกในการโฆษณาชวนเชื่ออันหลากหลาย ซึ่งมักจะมุ่งเน้นในการปลุกกิเลส และสิ่งบันเทิงที่เห็นกันอยู่ดาษดื่นก็มุ่งครอบครองตลาดด้วยการปลุกสัญชาตญาณใฝ่ต่ำเสียเกือบทั้งสิ้น หน้าที่ของมนุษยศาสตร์จึงเลี้ยงไม่ได้ที่จะต้องมุ่งผดุงไว้ซึ่งคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่มีอาจซื้อขายกันได้

(1) เอกสารนี้ยังอยู่ในรูปของต้นฉบับ มีชื่อว่า “Wie schön singt die Waltraute, aber wer hört ihr zu?” ซึ่งผู้เขียนได้นำเสนอในการประชุม Kolloquium ในหัวข้อ “Ware Mensch: Die Ökonomisierung der Welt” (17-21 พฤศจิกายน ค.ศ. 2010) ซึ่งเจ้าภาพคือ สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยทีอ์บิงเงินจะได้จัดพิมพ์รวมเล่มพร้อมกับเอกสารอื่นๆ ในลำดับต่อไป

จะขอกลับมาที่เรื่องของสถานที่ประชุม คือ คณะเทววิทยาโปรเตสแตนต์ แห่งมหาวิทยาลัยที่ออบิงเงน ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเนคคาร์ (Neckar) อันที่จริงมหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นสถาบันที่ส่งเสริมการสร้างความรู้และปัญญาโดยเน้นเสรีภาพทางความคิดมาตลอด เพราะแม้จะตั้งอยู่ในแคว้นที่แต่เดิมเจ้าผู้ครองแคว้นนับถือคริสต์ศาสนาิกายโปรเตสแตนต์ แต่มหาวิทยาลัยได้ตั้งคณะเทววิทยาไว้สนองทั้งสองนิกายคือมีทั้งคณะเทววิทยาคาทอลิก และคณะเทววิทยาโปรเตสแตนต์ ซึ่งถ้าจะมีความขัดแย้งกันก็จะเป็นความขัดแย้งทางความคิดอันก่อให้เกิดทวิวจน์ (dialogue) ทางปัญญา และคนเยอรมัน รวมทั้งคนยุโรปส่วนใหญ่ก็เช็ดไหลบแล้วจากการที่ความขัดแย้งนำไปสู่การนองเลือดในสงครามสามสิบปี ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งทำให้ยุโรปทรุดกลับไปสู่อนารยสภาพ ทือบิงเงนจึงสามารถดึงดูดอาจารย์และนักศึกษาซึ่งเป็นผู้ที่เป็นนักคิดและนักปฏิบัติมาได้อย่างต่อเนื่อง สันตะปาปาองค์ปัจจุบันก็เคยเป็นศาสตราจารย์ในคณะเทววิทยาคาทอลิก สำหรับคณะเทววิทยาโปรเตสแตนต์นั้นก็มิใช่น้อย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในระดับนานาชาติ เช่น เฮเกล (Georg Wilhelm Friedrich Hegel: 1770-1831) เชลลิง (Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: 1775-1854) และกวีเอกของเยอรมันเฮลเดอร์ลิน (Friedrich Hölderlin: 1770-1843) สำหรับท่านแรกนั้น แม้จะเรียนมาทางเทววิทยา แต่ก็ปรับตัวไปเป็นอาจารย์และนักคิดด้านปรัชญาที่มีอิทธิพลระดับโลก โดยที่คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx: 1818-1883) นำแนวคิดเชิงวิภาษวิธีของเฮเกลมาสานต่อ พร้อมตั้งอุดมการณ์ใหม่เพื่อที่จะสร้างโลกใหม่ อันที่จริงที่กล่าวกันว่านักคิดเยอรมันมีความเป็นนามธรรมสูงและอาจจะมึนโง่ใจต่อผลกระทบในเชิงปฏิบัติก็อาจจะมีความจริงอยู่บ้าง สำหรับเฮเกลนั้นมีความเชื่อมั่นในปัญญาของมนุษย์ว่าจะสามารถเข้าใจมนุษย์และโลกได้อย่างถ่องแท้ และปัญญาความคิดของมนุษย์จะนำโลกและสังคมมนุษย์ไปสู่จุดที่มีอารยสภาพสูงขึ้นเรื่อยๆ แต่ผู้เขียนเองในฐานะศิษย์เก่าที่ออบิงเงนก็คงจะต้องช่วยสารภาพเอาไว้ด้วยว่า ความคิดที่เป็นนามธรรม ดังเช่นความคิดของเฮเกลซึ่งตกไปอยู่ในมือของคาร์ล มาร์กซ์ ก็กลายรูปมาเป็นสังคมนิยมโดยได้การนำของสตาลินได้ และปลายทางของความคิดที่เกิดขึ้นจากเมืองเล็กๆ ริมแม่น้ำเนคคาร์นี้ก็คือระบบของ พอล พอต (Pol Pot: 1925-1998) ผู้ตั้งใจจะสร้างสังคมใหม่โดยเริ่มต้นที่จุดศูนย์องศา แต่ก่อนที่จะไปถึงศูนย์องศาได้ก็จะต้องมีการล้างบางกันด้วยเลือด ในกระบวนการที่ว่านี้ ไม่มีใครหรอกที่จะให้เวลากับวาร์กเนอร์ เพื่อที่จะฟังคำเตือนของธิดาสาวแห่งเทพไวทัน คือ วาลเทร่าเทอ ดังที่กล่าวเอาไว้ข้างต้น ผู้ที่จะรับฟังคำเตือนของเธอได้ก็คงจะเป็นผู้ที่มีแนวความคิดที่กว้างพอที่จะเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ มนุษยศาสตร์อาจจะเป็นศาสตร์ที่เอื้อให้เรา รู้จักเปิดใจรับฟังคำเตือนเช่นนี้ ทั้งนี้เพราะมนุษยศาสตร์พร้อมเสมอที่จะทำหน้าที่เป็นวิทยากรทวนกระแส

อะไรคือแก่น - อะไรคือกระพี้

ในเมื่อโจทย์ที่ผู้เขียนได้รับมอบหมายมาเป็นเรื่องของปัญหาอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทและสถานะของมนุษยศาสตร์ในกรอบขององค์กรรวมแห่งวิทยาการ ผู้เขียนจึงจำเป็นต้องขออนุญาตนำเอาแผนภูมิซึ่งได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาการสาขาต่างๆ เอาไว้กลับมานำเสนออีกครั้งหนึ่ง (แผนภูมิตั้งสองนี้คิดขึ้นเมื่อปี 2520 และนำมาปรับอีกเล็กน้อยในปี 2553)⁽²⁾

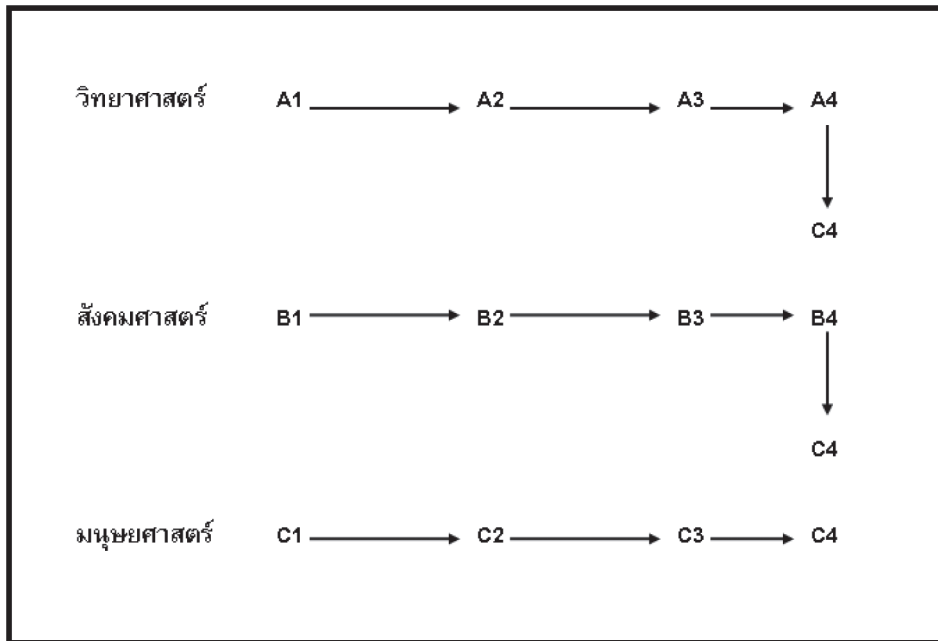
(2) นำเสนอเป็นครั้งแรกในบทความชื่อ "พื้นฐานการวิจัยมนุษยศาสตร์" ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 2 พฤศจิกายน 2520 ตีพิมพ์รวมเล่มใน: จ.น. ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ 2536 หน้า 261-262

แผนภูมิที่ 1

แขนงวิชา	ข้อมูล	วิธีการ	ผลงาน	ผลกระทบ
วิทยาศาสตร์	ปรากฏการณ์	การสังเกต การทดลอง	กฎเกณฑ์ ทฤษฎี	การเปลี่ยนแปลง ด้านเทคโนโลยี
สังคมศาสตร์	A ₁ พฤติกรรม สถาบัน	A ₂ การสังเกต การวิเคราะห์	A ₃ กฎเกณฑ์ ทฤษฎี	A ₄ การเปลี่ยนแปลง ด้านสังคม
มนุษยศาสตร์	B ₁ มนุษย์ พฤติกรรม การสร้างสรรค์	B ₂ การตีความ และการวินิจฉัย ประสบการณ์	B ₃ ความหมาย คุณค่า	B ₄ ความสำนึกในคุณค่า ของความเป็นมนุษย์
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄

หลักการมีอยู่ว่าศาสตร์ทั้งหลายเชื่อมโยงกัน แม้จะมีธรรมชาติและวิธีการที่แตกต่างกัน แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ถ้าวิทยาการทั้งหลายทั้งปวงไม่ให้ความสำคัญกับจุดหมายปลายทางที่มนุษยศาสตร์ตั้งไว้ ก็จะทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่คนไทยเราในระดับชาวบ้านเรียกกันว่า “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” และก็ดูประหนึ่งว่าศตวรรษที่ 21 จะเริ่มต้นอย่างอ่อนแอแน่นแฟ้นที่ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของสภาวะแวดล้อม ความมั่นคง การครอบงำของทุน เทคโนโลยี และการตลาด (นั่นก็คือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ก่อให้เกิดกิเลส ดังเช่นที่ไต้หวัน ฝากवालเทราเทอให้มาเตือนน้องสาวในอุปรากรที่อ้างถึงข้างต้น) ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ จึงน่าจะเป็นจุดหมายปลายทางร่วมของศาสตร์ทุกแขนง และในแผนภูมิที่ 2 ทิศทางของลูกศรทั้งหมดก็มารวมจุดกันอยู่ที่ C₄ ซึ่งถ้าไม่เป็นไปตามนี้ ปัญหาของสังคมร่วมสมัยก็คงจะหนักหนากว่าที่เป็นอยู่เสียด้วยซ้ำ การที่อุดมศึกษาโดยทั่วไปในโลกตะวันตกและตะวันออก (อุดมศึกษาไทยมักจะติดตามคนอื่นอยู่แล้ว) กำลังละเลยวิชาด้านมนุษยศาสตร์ด้วยเหตุผลที่สุดแสนจะตื้นเขินว่าเป็นวิชา “ที่ไม่ทำเงิน” นั้น ก็คืออัตวินิบาตกรรมของอุดมศึกษานั้นเอง

แผนภูมิที่ 2

แต่การที่มนุษยศาสตร์แนวตะวันตกเป็นเรื่องความคิดมากกว่าการปฏิบัติ และเน้นความเป็นวิชาหนังสือมากเกินไป อาจทำให้ผู้คนจำนวนมากเกิดความเคลือบแคลงสงสัยว่า มนุษยศาสตร์เป็นของฟุ่มเฟือยของอุดมศึกษา ซึ่งชนชั้นผู้นำชอบ “เล่น” กัน เพราะดูประหนึ่งว่าเป็นวิชาที่ดำเนินไปในแนว “ตามใจฉัน” โดยไม่สนใจที่จะ “ตามใจท่าน” นั่นก็คือว่าไม่ใส่ใจที่จะสร้างผลกระทบต่อสังคมที่เป็นรูปธรรมพอผู้เขียนได้ไปพบข้อความที่มีผู้อ้างคำคมของนักคิดชาวฝรั่งเศส ฌอง ลูค นองซี (Jean-Luc Nancy: เกิด 1940) ที่ชวนคิดเป็นอย่างยิ่งว่า “ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของอภิปรายมาก่อนอื่น และหลังจากนั้นจึงเป็นเรื่องของการเมือง” ถ้ามองในระดับผิวเผินก็อาจจะเหมาเอาได้ว่า ท่านผู้นี้ตื่นไม่ติดดิน เป็นนักวิชาการที่อยู่ในหอคอยงาช้าง ขาดความเชื่อมโยงกับโลกแห่งการปฏิบัติ ถ้าจะชวนออกมาประท้วงตามท้องถนน ก็คงไม่มาแน่นอน แต่ถ้ามองตามแนวของนักคิดแห่งลุ่มแม่น้ำเนคคาร์ก็คงจะได้คำตอบว่า ก่อนจะลงมือทำสิ่งใดนั้น ต้องคิดให้ลึก คิดให้กว้าง คิดให้แจ่ม คิดให้ชัด ซึ่งอภิปราย อันเป็นสาขาหนึ่งของมนุษยศาสตร์ เป็นวิทยาการที่หล่อหลอมการคิดเช่นนี้ได้เป็นอย่างดี ประชาธิปไตยที่มาจากการคิด คือการคิดให้กว้างและลึก จึงสามารถที่จะตั้งกรอบให้เกิดการปฏิบัติได้ดีกว่าการออกไปเรียกร้องสิทธิก่อนที่จะได้มีโอกาสครุ่นคิดพินิจนึกให้ถ่องแท้เสียอีก เรื่องความสามารถในการคิดกับความสามารถในเชิงปฏิบัติจะสร้างความสมดุลให้แกกันได้อย่างไรนั้น คงเป็นเรื่องที่ต้องถกเถียงกันอย่างไม่รู้จบ และก็คงจะไม่มีคำตอบที่ตายตัว นักปรัชญา เช่น ฌอง ปอล ซาร์ตร์ (Jean-Paul Sartre: 1905-1980) จึงลงจากหอคอยงาช้างมาร่วมกับขบวนการนักศึกษาเสียเลยในปี ค.ศ. 1968

วัฒนธรรมไทยแต่ดั้งเดิมมาอาจเดินอยู่บนทางสายกลางอยู่แล้ว เพราะไทยเราไม่แยกความรู้เชิงทฤษฎีออกจากความรู้เชิงปฏิบัติ การศึกษาเล่าเรียนที่เป็นวิชาหนังสืออย่างเดียว จึงมีชีวิตล้าของการเรียนรู้แบบไทย ดังที่ผู้เขียนได้เคยกล่าวมาแล้วในวาระอื่นๆ⁽³⁾ เราจะไม่ต้องแค้นคิด มโนทัศน์ หรือทฤษฎีไว้ล่วงหน้า แต่ใช้สิ่งเหล่านั้นเป็นเครื่องนำทาง ในทางที่กลับกันเราจะสกัดเอาแนวคิด มโนทัศน์ และทฤษฎีออกมาจากประสบการณ์เชิงปฏิบัติ แล้วถ่ายทอดออกมาด้วยการปฏิบัติ มิใช่ด้วยวาทกรรม⁽⁴⁾ เกี่ยวกับเรื่องนี้ คณะผู้วิจัยในโครงการ “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า วงการดนตรีของไทยไม่ชอบการเขียนบทวิจารณ์ดนตรีออกมาเป็นความเรียง แต่จะใช้ “ดนตรีวิจารณ์ดนตรี”⁽⁵⁾ ดังเช่นกรณีที่นักดนตรีวงที่หนึ่งบรรเลงดนตรีไปก่อน เมื่อจบแล้วนักดนตรีวงที่สองก็เก็บเอาทั้งเนื้อหาและวิธีการบรรเลงของวงดนตรีวงที่หนึ่งมา “วิจารณ์” ด้วยการแปลต้นแบบออกไปในทิศทางต่างๆ โดยชี้ให้เห็นว่าวงดนตรีวงแรกอาจจะยังคิดได้ไม่ไกลนัก หรือยังไม่สุดทาง แต่วงที่สองคิดได้ลึกกว่า และคิดได้ไกลกว่า ทั้งหลายทั้งปวงนี้แสดงออกด้วยการบรรเลง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการด้นสด ถ้าการคิดเชิงวิจารณ์เป็นวิธีการที่มนุษยศาสตร์ยึดถือว่าสำคัญ นักดนตรีไทยก็ถือได้ว่าเดินมาในทิศทางของมนุษยศาสตร์อยู่แล้ว และการแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ก็คือการแข่งขันกันในเรื่องปัญญาและมีมือด้วยการคิดต่าง คิดแย้ง คิดใหม่ ดังนั้น การปฏิบัติกับการครุ่นคิดจึงมิได้แยกออกจากกัน เมื่อเราต้องปรับตัวให้เข้ารูปสถาบันด้วยแบบแผนของมนุษยศาสตร์แนวตะวันตก เราจึงจำใจต้องสลัดทิ้งการสร้างองค์ความรู้และทฤษฎีที่มาจากปฏิบัติไปเสีย โดยหันไปหาการถ่ายทอดความรู้ด้วยวาทกรรม เมื่อสร้างวาทกรรมที่มาจากความคิดเองไม่ได้ ก็เกิดวิหยาการมั่งง่าย คือการท่องบ่นวิชาตามที่ผู้อื่นได้คิดไว้ให้แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่นักคิดตะวันตกได้เสนอเอาไว้แล้ว และมีจำหน่ายในท้องตลาดในรูปของหนังสือ จึงเกิดนักวิชาการประเภทที่เรียกว่า “วานรช่าราบ” ซึ่งผู้เขียนได้เคยให้นิยามไว้ดังนี้

(วานรช่าราบ) เป็นปรากฏการณ์ที่มีมานานแล้วในวงการอุดมศึกษาไทย หมายถึงการรับความรู้และทฤษฎีจากตะวันตกมาใช้โดยไม่รู้จักย่อย คิดต่อ และคิดใหม่ คำว่า “วานรช่าราบ” เลียนเสียงชื่ออำเภอ “วารินช่าราบ” จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งหมายถึงน้ำที่ซึมซับมา “วานรช่าราบ” คือกระบวนการซึมซับด้วยวิธีการของสิ่งชอบเลียนแบบมนุษย์ การใช้คำว่า “วานรช่าราบ” ในเชิงวิชาการเป็นการช่วยเตือนสติวงวิชาการไทยด้วยความเป็นมิตรว่า นักวิชาการไทย(โดยเฉพาะผู้ที่จบบัณฑิตศึกษาจากตะวันตกในยุคหลัง)ยังทำตัวเป็นศิษย์ที่วานอนสอนง่ายของวงวิชาการตะวันตกมากเกินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์นั้น นักวิชาการไทยจำนวนมากทำได้แต่เพียงหาข้อมูลไทยไปยืนยันทฤษฎีตะวันตก *การคิดเป็นทฤษฎี*

(3) เจตนา นาควัชระ “เรียนรู้อย่างไทยในกระแสโลกาภิวัตน์” ตีพิมพ์รวมเล่มใน: จ.น. ศิลป์ส่องทาง กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คมบาง 2546 หน้า 132

(4) เจตนา นาควัชระ “ทางสายกลางแห่งวรรณคดีวิจารณ์” *วิภาษา* ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 ลำดับที่ 17 (16 มีนาคม - 30 เมษายน 2552) หน้า 18-19

(5) *พลังการวิจารณ์: สังคีตศิลป์ บทวิเคราะห์และสรณินพนธ์* สาขาสังคีตศิลป์ จากกรวิจัยเรื่อง “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ด้วยการสนับสนุนของ สกว. รั้งสิทธิ์ แข็งขัน และคณะ (ผู้วิจัย) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มิ่งมิตร, 2547 หน้า 87-88

จึงยังไม่เกิดขึ้น เพราะความหมกมุ่นในเรื่องทฤษฎีเป็นไปแต่ในรูปของการนำทฤษฎีของนักคิดหรือสำนักคิดตะวันตกต่างๆมาถ่ายทอด เปรียบเทียบ หรือโต้แย้งกันเท่านั้น อันที่จริงนักวิชาการไทยในรอบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้สัมผัสประสบการณ์จากการศึกษาค้นคว้าวิจัย (อันรวมถึงประสบการณ์ “สนาม”) มากพอที่จะสกัดทฤษฎีออกมาจากประสบการณ์เหล่านั้นได้ ข้อเสนอที่ว่าด้วย “การสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่” เป็นเพียงแนวทางหนึ่งที่สามารถทำได้⁽⁶⁾

ที่กล่าวมาข้างต้นคือจุดอ่อนของมนุษยศาสตร์ไทย และถ้าจะกล่าวถึงการเมืองเรื่องมนุษยศาสตร์เราก็จะต้องยอมรับว่าที่เราจะต้องเป็นฝ่ายตั้งรับอยู่เสมอมานั้น ก็เป็นเพราะเราเป็นกลุ่มคนที่ขาดรากหรือรากขาด จึงโอนเอนไปตามแต่กระแสลมตะวันตกจะพัดพาเราไป และมนุษยศาสตร์ของตะวันตกเองก็มีการเมืองแฝงอยู่มาก ดังที่ผู้เขียนได้เคยเสนอได้ในวาระอื่นๆ ว่า มหาวิทยาลัยตะวันตกบางแห่งโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศผู้ล่าอาณานิคม จะสร้างความมั่นใจให้แก่บัณฑิตของเขาเองด้วยการให้ศึกษาวิชาประเภทปรัชญา วรรณคดี และประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ยุคกรีกลงมาจนถึงสมัยใหม่ เพราะเป็นการให้ทั้งฐานความรู้และให้ทั้งความเชื่อว่า ตนเป็นผู้คิดวิไลซ์ที่มีบรรพบุรุษผู้ซึ่งได้ประกอบกิจการอันยิ่งใหญ่ทั้งในทางปฏิบัติและในทางปัญญามาแล้ว ชายหนุ่มเหล่านั้นจึงออกไปปกครองอาณานิคมด้วยความมุ่งมั่นและด้วยความมั่นใจ การสร้างผลบุญอันยิ่งใหญ่ของพวกเขาก็คือ ถ่ายทอดมรดกทางปัญญาอันล้ำค่าของพวกเขาให้กับชนชั้นนำ หรือชนชั้นอื่นในอาณานิคมที่เผยอตัวขึ้นมารับอันสงส์นี้ด้วย สำหรับไทยเรานั้น แม้จะมีได้เคยเป็นเมืองขึ้นของใคร แต่ในด้านวิชาความรู้แล้วก็อดไม่ได้ที่จะผนวกตัวเองเข้ากับ “ลัทธิเอาอย่าง” เมื่อนักศึกษาไทยไปเรียนในมหาวิทยาลัยตะวันตกชั้นนำ ก็ได้วิชาการแบบตะวันตกติดตัวมาด้วย โดยหาได้สำนึกถึงนัยที่แฝงอยู่เบื้องหลังวิทยาการเหล่านั้นไม่ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็น “วิชาปล้น” ที่มีเอาไว้สำหรับปล้นเมืองขึ้น เมื่อทำนุผู้เลิศล้ำด้วยปัญญา (ส่วนหนึ่งเป็นนักเรียนทุนที่สอบแข่งขันชนะคนอื่นมาแล้ว) กลับมาสู่บ้านเกิดเมืองนอนของตน ซึ่งก็ไม่ว่าจะไปปล้นใคร เพราะไม่มีเมืองขึ้นจะให้ปล้น ในท้ายที่สุดก็อดไม่ได้ที่จะปล้นเพื่อนร่วมชาติของตนเอง (ในที่นี้ขอใช้คำว่า “ปล้น” เป็นความเปรียบ) ท่านเหล่านี้ถึงแม้จะได้เรียนวิชามนุษยศาสตร์มา ก็เห็นจุด C4 ในแผนภูมิที่ 2 เพียงในรูปวาทกรรมเท่านั้น อาจจะมีได้ใส่ใจว่าวิญญาณที่อยู่เบื้องหลังคำคมที่ว่าความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์นั้น คืออะไรกันแน่

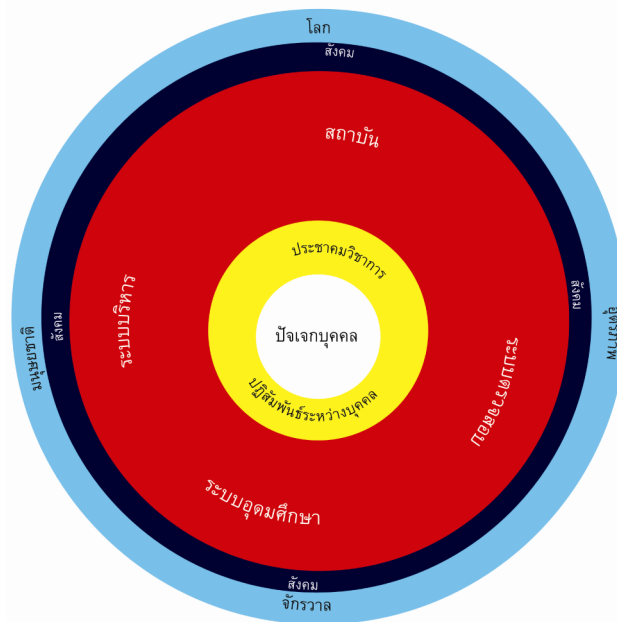
กรอบที่กลายเป็นกรง

เป็นที่ยอมรับกันว่า มนุษยศาสตร์เป็นองค์ประกอบหลักของวิทยาการเสรี (Liberal Arts) หรืออาจจะระบุให้ชัดเจนกว่านั้นว่าเป็น วิทยาการเบิกปัญญา (Liberating Arts) จุดหมายปลายทางของมนุษยศาสตร์ที่เปี่ยมไปด้วยความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ก็คือต้องพยายามแทรกซึมความคิดและความเชื่อของตนเข้าไปในศาสตร์สาขาอื่นๆ และก็อาจจะมีความทะเยอทะยานที่จะสร้างผลกระทบในวงกว้างให้แก่ประชาคมรอบตัว หรือสังคมโดยทั่วไป และในยุคที่การสื่อสารมีพลังอันมหาศาล ซึ่งส่วนหนึ่ง

(6) รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ภาค 2” โดย ผศ. สุวรรณา เกียรติไกรพิษฐ์ และคณะ (กันยายน พ.ศ. 2552) หน้า 26-27

เป็นอานิสงส์ของเทคโนโลยีการสื่อสาร นักคิดทางมนุษยศาสตร์ก็น่าที่จะสื่อความไปยังประชาคมโลกได้ ถ้ามองโลกในแง่ดีก็หมายความว่า ถ้าปลูกความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ได้ ความเปลี่ยนแปลงในสังคมก็ย่อมน่าจะเกิดขึ้นได้เช่นกัน สุตทางของมนุษยศาสตร์ก็คือ การใช้ความรู้และภูมิปัญญากำกับพฤติกรรมคนในสังคมให้เป็นไปในทางที่เป็นคุณต่อมนุษยชาติ แต่ในปัจจุบัน แม้จะมีทางลัดผ่านเครื่องมือสื่อสารต่างๆ แต่ในท้ายที่สุดแล้ว นักมนุษยศาสตร์ซึ่งปฏิบัติงานอยู่ในสถาบันอุดมศึกษาก็มีความรู้สึกเหมือนกับการถูกจองจำ เพราะเขาสัมผัสกับโลกภายนอกโดยตรงได้ยากมาก นัยว่าเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินงาน อุดมศึกษายุคใหม่ได้สร้างกลไกที่สลับซับซ้อนขึ้นมาเป็นกรอบเสียจนกระทั่งกรอบกลายเป็นเกาะ หรือกลายเป็นทรงไปในที่สุด

แผนภูมิที่ 3

แผนภูมิที่ 3 แสดงให้เห็นถึงสถานะและการดำรงอยู่ของนักมนุษยศาสตร์ในบริบทของการจัดการยุคใหม่ ซึ่งอาจจะแจ่มแจ้งเป็นขั้นตอนได้ ดังนี้

หนึ่ง ภูมิปัญญาและความรู้ ย่อมจะต้องเริ่มต้นที่ปัจเจกบุคคล ครั้งหนึ่งผู้เขียนเคยหารือกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา เกี่ยวกับวรรณกรรมละครของแบร์ทอลท์ เบรคซท์ (Bertolt Brecht: 1898-1956) พระเถระผู้ที่ผู้เขียนให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่งไม่ลังเลที่จะติทั้งแนวคิดต้นแบบของเบรคซท์ และแนวคิดเชิงวิจารณ์ของผู้เขียนว่า ละครโดดข้ามขึ้นไปถึงระดับของสังคมเร็วเกินไป โดยที่มิได้ให้ความสำคัญต่อปัจเจกบุคคล เกี่ยวกับเรื่องนี้ เราคงจะต้องยอมรับว่า แม้ยุคใหม่จะเป็นยุคที่สนับสนุนการทำงานวิชาการร่วมกันเป็นหมู่คณะ แต่ความเข้มแข็งของหมู่คณะจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อแต่ละบุคคลมีความเข้มขันในทางความคิด วงกลมในสุด (สีขาว) ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิดความรู้และภูมิปัญญาทั้งหลายทั้งปวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปมนุษยศาสตร์

สอง มนุษยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่อิงงามได้จากการที่นักวิชาการสร้างทวิวัจน์ (dialogue) อย่างต่อเนื่องให้แก่กันในวิถีชีวิตประจำวัน สถาบันอุดมศึกษาแต่ดั้งเดิมเรียกตัวเองว่า “ประชาคมทางวิชาการ” (academic community หรือ scientific community) หรือ “ประชาคมของคึกษิต” (community of scholars) การเรียนรู้นั้น แม้จะเป็นการเรียนรู้จากอดีตหรือจากวัฒนธรรมที่ไกลตัว แต่องค์ความรู้ที่มั่นคงย่อมจะเกิดจากการคิดร่วมกัน อันจะนำไปสู่หลักการและทฤษฎี ซึ่งได้มีการตรวจสอบจากประชาคมวิชาการมาแล้วขั้นหนึ่ง ประชาคมวิชาการจึงเข้มแข็งได้เพราะการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และเมื่อได้สร้างทวิวัจน์กันอย่างต่อเนื่องไปถึงขั้นหนึ่ง นักวิชาการก็จะสามารถสกัดองค์ความรู้และทฤษฎีออกมา ซึ่งพร้อมที่จะนำไปเผยแพร่ต่อวงการอื่น และในขณะเดียวกันก็เป็นที่น่าพอใจได้ว่า ผลแห่งการศึกษาด้านมนุษยศาสตร์จะนำไปสู่ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์

สาม แต่เดิมนั้นสถาบันอุดมศึกษาเป็นประชาคมวิชาการที่ครูและศิษย์ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยภราดรภาพและมิตรภาพ โดยทั่วไปจึงมักสร้างกลไกขึ้นมาปกครองตนเอง ในยุโรปนั้นพระราชกฤษฎีกา (charter) ให้แก่สถาบันอุดมศึกษาเพื่อเป็นเกราะกำบังมิให้ศาสนจักร (ที่มักจะหมกมุ่นอยู่กับอำนาจทางโลก) เข้ามาก้าวก่ายการดำเนินงานของมหาวิทยาลัย เมื่อสถาบันขยายตัวออกไปมีสมาชิกเพิ่มขึ้น มีวิชาการแตกหน่อออกไปเป็นสาขาต่างๆ สถาบันก็จำเป็นต้องสร้างระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อที่จะเอื้อให้วิชาการดำเนินไปได้ด้วยดี แต่มิใช่การสร้างระบบขึ้นมากำกับหรือมาครอบวิชาการ ระบบอุดมศึกษาที่เกิดขึ้นจึงเป็นผลของวิวัฒนาการ ซึ่งใช้เวลาหลายศตวรรษ มีความหลากหลายพอที่จะสนองความต้องการที่แตกต่างกันของสถาบันต่างๆ ระบบบริหารก็เช่นกัน ได้รับการสร้างขึ้นมารับใช้วิชาการ มิใช่เพื่อมาเป็นนายนักวิชาการ ในเมื่อสถาบันอุดมศึกษาในยุคหลังอยู่ได้ด้วยเงินภาษีอากรของราษฎร ก็จำเป็นต้องมีระบบตรวจสอบว่านักวิชาการใช้เงิน “หลวง” (ตามระบบคิดของไทย) หรือเงินสาธารณะ (public money ตามระบบคิดของตะวันตก) ไปในทางที่เหมาะสมหรือไม่เพียงใด ระบบตรวจสอบจึงเป็นกลไกของธรรมาภิบาลที่นักวิชาการยอมรับ ซึ่งโดยปกตินักวิชาการมักจะมีส่วนร่วมในการคิดระบบเหล่านี้ขึ้นมาเพื่อให้เป็นหลักประกันความถูกต้องได้อย่างแท้จริง และเพื่อให้มีความพอเหมาะพอดีในการปฏิบัติ แต่ในปัจจุบัน วงกลมที่สาม (สีแดง) ได้กลายมาเป็นพันธนาการซึ่งกินพื้นที่มากขึ้นทุกที กลายเป็นระบบที่ใช้กำลังคนมากมาย และสร้างฐานอำนาจให้แก่ตัวเอง ในระยะหลังมีการนำระบบการจัดการของธุรกิจและอุตสาหกรรมถ่ายโอนมาใช้กับสถาบันอุดมศึกษา โดยลืมนึกไปว่าประสิทธิภาพในการสร้างคึกษิตต่างจากประสิทธิภาพในการผลิตสินค้าหรือให้บริการ มหาวิทยาลัยได้กลายสภาพเป็น “บริษัทอุดมศึกษาจำกัด” (cooperate university) ไปเสียแล้ว เพราะให้อำนาจกับผู้บริหารที่ขอมองตนเองว่าเป็น Chief Executive Officer (CEO) มีสภามหาวิทยาลัยเทียบได้กับคณะกรรมการบริหาร (board) ของบริษัท มีการตัดสินใจวางแผนนโยบายที่เหมาะสมเอาว่าเป็นคุณต่อวิชาการจากเบื้องบน แล้วสั่งการจากบนลงมาหาล่างได้ทันที นับว่าการปฏิบัติเช่นนี้จะทำให้สถาบันอุดมศึกษารุดหน้าไปได้อย่างรวดเร็วอย่างที่มิเคยได้มีมาก่อน ผู้บริหารและคณะกรรมการบริหารในบางสถาบันขาดความเข้าใจในเรื่องของวิชาการ นอกจากจะไม่สามารถสนับสนุนให้วิทยาการรุดหน้าไปได้แล้ว ยังอาจขัดขวางการก้าวหน้าทางวิชาการเสียด้วยซ้ำไป และสิ่งที่เห็นได้ชัดที่สุดในระบบอุดมศึกษาของไทยในปัจจุบันก็คือ การกำหนดกลไกการตรวจสอบ จากหน่วยงานภายนอกหลายหน่วย ซึ่งทำงานซ้ำซ้อนกัน ต่างก็ระเหิงอำนาจ สั่งการมายังมหาวิทยาลัยอย่างพร่ำเพรื่อและหยาบหยาบ

หลักการที่แต่เดิมคิดว่าเป็นคุณกลับแปรสภาพมาเป็นพันนาการ เมื่อกบเหลาดินสอที่กักตนเองว่าตัวเองคือ ดินสอ ดินสอกับกบเหลาดินสอก็จึงทำงานร่วมกันมิได้ แล้วดินสอทุกๆ จะไปเขียนอะไรที่แหลมคมได้อย่างไร

สี่ อันที่จริงการสื่อสารและการถ่ายทอดปัญญาและความรู้ที่ได้ผลที่สุด ก็คงจะเป็นระบบ “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” นักวิชาการที่ต้องการจะพูดกับสังคมด้วยการสร้างทวิวัจนกับโลกภายนอก ก็ย่อมจะต้องแสวงหาเวทีที่เอื้อต่อระบบมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ แต่วงกลมที่ 3 เป็นพื้นที่ที่หนาที่บ นักวิชาการแหวกออกไปสู่สังคม (วงกลมที่ 4 สี่น้ำเงิน) ได้ยากมาก มีหน้าชั่วโมงอันมีค่าก็ถูกกำหนดให้ใช้ไปกับงานไร้สาระ เช่น การกรอกแบบฟอร์มต่างๆ ที่ละเอียด หยุ่มหยุ่มจนเกินพอดี ในที่สุด นักวิชาการก็อ่อนล้าหมดกำลังใจที่จะสัมพันธ์กับสังคมโดยตรง

ห้า สำหรับกรอบสุดท้ายนั้น อาจจะเป็นจุดสุดยอดของวิทยาการด้านมนุษยศาสตร์ อันครอบคลุมถึงประเด็นที่กว้างในระดับของโลก และ/หรือจักรวาล และในบางส่วนก็อาจจะเป็นการครุ่นคิดพิเนียงซึ่งไปไกลถึงขั้นอุตรภาพ (transcendence) การสื่อสารที่ว่าด้วยมนุษยชาติกับสังคมภายนอกกว้างไกลเกินกว่าขอบเขตทั้งของมหาวิทยาลัยแบบประเพณีและทั้งมหาวิทยาลัยแบบบริษัทจำกัด การจะสื่อสารไปสู่วงกลมที่ 5 (สี่ฟ้า) ได้ นับว่าเป็นความทะเยอทะยานขั้นสูงสุดของมนุษยศาสตร์ เพราะถ้าคิดได้ถึงระดับอุตรภาพแล้วก็จะย้อนกลับมาสู่ระดับของสังคม (วงกลมที่ 4) และกลับมาสู่ประชาคมวิชาการ (วงกลมที่ 2) ได้โดยง่าย ถ้าไม่จำเป็นต้องฝ่าด่านของอำมาตยาธิปไตยต่างๆ (วงกลมที่ 3) ในท้ายที่สุด บัจเจกบุคคลผู้ที่ได้สัมผัสกับโลกของผู้อื่น กับสังคม กับมนุษยชาติ และอุตรภาพก็ย่อมจะเป็นปัจเจกบุคคลที่พัฒนาตนเองให้สูงขึ้นได้ตลอดเวลา การเดินทางออกจากจุดศูนย์กลางไปสู่วงนอก และจากวงนอกเข้าสู่ศูนย์กลาง คือการเดินทางที่จะสร้างความแข็งแกร่งให้กับมนุษยศาสตร์ ทำอย่างไรจะลดความหนาที่บของวงกลมที่ 3 ให้ได้มากที่สุด นั่นคือสิ่งที่ทำทหายการเมืองเรื่องมนุษยศาสตร์

มนุษยศาสตร์กับวัฒนธรรมลายลักษณ์

ในขอบของอุดมศึกษา การถ่ายทอดมรดกทางความคิดและทางวัฒนธรรมกระทำมาในกรอบของวัฒนธรรมลายลักษณ์เสียเป็นส่วนใหญ่ มนุษยศาสตร์จึงถูกเหมาเอาว่าเป็นศาสตร์แห่งตัวบท (textual discipline) แต่ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น วัฒนธรรมไทยมิได้เคยเกาะยึดกับตัวบทแต่เพียงถ่ายเดียว แต่มักจะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับการปฏิบัติอยู่เสมอ แม้แต่วิทยาการตะวันตกก็ตามก็ได้เชื่อมตัวบทอย่างมงาย เพราะตัวบทนั้นได้รับการถ่ายทอดจากระบบมุขปาฐะมาสู่ระบบลายลักษณ์ และในกรอบของลายลักษณ์เองก็มีการคัดลอกกันมาหลายชั้น โดยที่การเปลี่ยนแปลงตัวบทเกิดขึ้นได้ตลอดระยะทาง จะโดยจงใจหรือไม่จงใจก็ตาม กระบวนการลายลักษณ์จะเจริญได้ก็ต่อเมื่อมีการนำตัวบทนั้นไปวิจารณ์ ไปตีความ และไปประเมินคุณค่า ศาสตร์ทางมนุษยศาสตร์จึงมีองค์ประกอบอันสำคัญที่เรียกว่าการวิจารณ์ตัวบท (textual criticism) วิทยาการจะแข็งแกร่งได้ก็ขึ้นอยู่กับกรยึดตัวบทที่สมเหตุสมผล และนักมนุษยศาสตร์ย่อมจะต้องสามารถเชื่อมโยงความรู้จากแหล่งต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยตรวจสอบความถูกต้องและความเหมาะสมด้วยการศึกษาเปรียบเทียบอยู่เสมอ ในบางครั้งถ้าจะมีให้เกิดปรากฏการณ์ประเภทความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด นักวิชาการก็ไม่ควรทอดทิ้งสามัญสำนึก จะขอยกตัวอย่างการสั่งสอน

พุทธศาสนา ซึ่งเป็นปาฐกถาธรรมของพระเถระชั้นผู้ใหญ่รูปหนึ่งผู้ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือโดยทั่วไป แต่ผู้เขียนขออนุญาตนำตัวบทนั้นมาวิเคราะห์ในเชิงมนุษยศาสตร์เพื่อให้เกิดความกระจ่างว่า มนุษยศาสตร์อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของวิธีการสืบทอดมรดกทางความคิดได้อย่างไร จึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด

หากบุญวาสนาของเราน้อยและไม่มั่นคง จะได้พบกับท่านที่เป็นเนื้อนาบุญบ้าง ได้พบกับอสังขขันธ์ คือดีและชั่วคละกันไป เช่นเดียวกับการซื้อสลากกินแบ่งสลากกินรวบ หากมีวาสนาบารมี เพราะได้เคยทำบุญให้ทานฝากกับสวรรค์ไว้ในชาติก่อนๆ ก็ย่อมมีวาสนาให้ถูกรางวัลได้ หากไม่มีวาสนาเพราะไม่เคยได้ทำบุญทำทานฝากสวรรค์เอาไว้เลยก็ไม่มีสมบัติสวรรค์อะไรที่จะให้เบิกได้อยู่ ก็จะมาขอเบิกเช่นกัน ก็ยากที่จะถูกรางวัลได้

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสเอาไว้ว่า แม้วัตถุทานจะบริสุทธิดี เจตนาในการทำทานจะบริสุทธิดี จะทำทานนั้นมีผลมากหรือน้อย ย่อมขึ้นอยู่กับเนื้อนาบุญเป็นลำดับต่อไปนี้ คือ

๑. ทำทานแก่สัตว์เดรัจฉาน แม้จะมากถึง ๑๐๐ ครั้ง ก็ได้นุญน้อยกว่าให้ทานดังกล่าวแก่มนุษย์ แม้จะเป็นมนุษย์ที่ไม่มีศีลไม่มีธรรมเลยก็ตาม ทั้งนี้เพราะสัตว์ย่อมมีบุญวาสนาบารมีน้อยกว่ามนุษย์ และสัตว์ไม่ใช่เนื้อนาบุญที่ดี...(7)

ปาฐกถาธรรมบทนี้ พระเถระตั้งใจจะพูดกับสังคมร่วมสมัยเพื่อสร้างความเข้าใจในวงกว้าง จึงมีการยกตัวอย่างที่คนส่วนใหญ่รู้จักดี เช่น เรื่องของสลากกินแบ่งและสลากกินรวบ แต่การที่พระเถระพยายามจะเอาใจคนร่วมสมัยด้วยการตีความเรื่องของการถูกสลากกินแบ่งและสลากกินรวบว่าเป็นผลของวาสนาบารมี เพราะได้เคยทำบุญทำทาน “ฝากกับสวรรค์ไว้ในชาติก่อนๆ ก็ย่อมมีวาสนาให้ถูกรางวัลได้” นั้น ย่อมขัดกับหลักพุทธศาสนาที่ไม่สนับสนุนให้คนเล่นการพนัน ยิ่งไปกว่านั้น พระเถระคงจะลืมไปว่า สลากกินรวบนั้นผิดกฎหมาย ไม่ควรจะนำมาใช้เป็นตัวอย่งในที่นี้ อนึ่ง การอ้างว่าหลักการที่นำมาถ้อยทอดนี้เป็นสิ่งที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ก็ดูจะเป็นการเหมารวมที่เป็นความเชื่ออันพิสดารไม่ได้ เราคงจะต้องไม่ลืมว่าพระพุทธร่องเองก็ได้ทรงสอนเอาไว้มิให้หลงเชื่อสิ่งใดโดยปราศจากพิจารณาณาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มนุษยศาสตร์จะไม่ยอมรับว่าตัวบทถูกต้องถ้าขัดกับหลักการใหญ่ และการศึกษาประวัติของตัวบทก็เป็นวิชาที่มีความสำคัญยิ่งอันมิอาจมองข้ามได้ ข้อความต่อไปที่ว่าด้วยการทำทานแก่สัตว์เดรัจฉานนั้นก็เป็นตัวบทที่ดูจะขัดกับหลักการใหญ่ของพุทธศาสนา ซึ่งมองสรรพสัตว์โดยมิได้แยกวรรณะ ข้อความดังกล่าวจึงดูราวกับจะเป็นความเชื่อในเรื่องวรรณะของอินเดียโบราณที่แทรกตัวเข้ามาในพระพุทธศาสนาเพราะถ้าเชื่อตามนั้น สัตว์ที่น่าสงสารจำนวนมากก็คงจะถูกทอดทิ้งให้ออดตายเกลื่อนท้องถนนไปหมด สมาคมสงเคราะห์สัตว์ต่างๆ ก็คงจะกลายเป็นสมาคมนอกศาสนาไป และคนที่เป็นคนเลวถึงอย่างไรก็ย่อมจะอยู่เหนือสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง อย่าลืมน่าสัตว์บางตัวมีความจงรักภักดีเสียจนได้มีความใกล้ชิดกับพระราชายังกว่าผู้คนส่วนใหญ่เสียด้วยซ้ำ ในท้ายที่สุด วิชาที่มนุษยศาสตร์พร่ำสอนกันและเป็นวิชาที่ปราศจากกฎเกณฑ์ที่ตายตัวก็คือการวิจารณ์มนุษยศาสตร์เป็น*ศาสตร์แห่งการวิจารณ์* (critical discipline) อย่างเลื่องไม่ได้ และ

(7) การวิพากษ์พระเถระชั้นผู้ใหญ่เป็นสิ่งที่สังคมไทยพยายามหลีกเลี่ยง แต่ผู้เขียนยึดความสัตย์ซื่อต่อวิชาการเป็นสัจจะ จึงขอกระทำกิจของการวิพากษ์นี้เพื่อความเจริญงอกงามของพระศาสนา การอภิปรายโต้แย้งเป็นการโต้แย้งทางความคิด มิได้มุ่งไปที่ตัวบุคคล จึงเป็นการสมควรที่จะไม่เอียนนามของพระเถระผู้มีคุณูปการต่อสังคมไทย

กรณีปรากฏการณ์ที่อ้างมาข้างต้นก็ย่อมจะชี้ให้เห็นแล้วว่า ศาสนศึกษาหรือเทววิทยาที่มองไม่เห็นหลักการที่ ว่าด้วยคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ก็ย่อมจะต้องหลงทางเพราะการดำรงอยู่อย่างกลมกลืนระหว่างธรรมชาติ มนุษย์ และสรรพสัตว์ คือหนทางแห่งความอยู่รอดของโลกนี้

ผลกระทบเชิงปฏิบัติ : กรณีศึกษา

ในบางสังคมมนุษย์ถือตนว่าเป็นนายธรรมชาติ ชุมชนและชนชั้นธรรมชาติต่อเนื่องกันมาเป็น เวลารานาน จนกระทั่งโลกใกล้วับดับ จากการที่ธรรมชาติถูกทำลายจนเกิดความวิปริตทางธรรมชาติในรูปแบบ ต่างๆ ทำให้ผู้คนจำนวนมากไม่น้อยได้คิด และรวมตัวกันเป็นขบวนการขึ้นมาในระดับต่างๆ จนถึงระดับนานาชาติ มีการก่อตั้งเป็นขบวนการสีเขียวหรือพรรคพวกสีเขียวที่ส่งผลในการตัดสินใจในทางการเมืองในหลายๆ ประเทศ สำหรับบ้านเราเอง การรณรงค์ของกลุ่มผู้รักธรรมชาติ ทำให้เกิดความสำนึกในเรื่องของบทบาท และที่อยู่อันเหมาะสมของมนุษย์และธรรมชาติ อันรวมถึงการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมในกรอบของเมืองใหญ่ ภาพของต้นไม้ที่ผู้เขียนนำมาแสดงในที่นี้ น่าจะเป็นนิมิตหมายที่ดี เพราะในยุคที่มีการตัดต้นไม้และถม คลองเพื่อขยายถนนโดยมิได้ยั้งคิดใดๆ ทั้งสิ้นนั้น ต้นไม้ที่หักงอต้นนั้นก็คงจะกลายเป็นฟืนไปนานแล้ว การที่ หน่วยงานเช่นกรุงเทพมหานครรับหลักการแห่งการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และยอมให้มนุษย์ ต้องลำบากเสียบ้างด้วยการเดิมอ้อมต้นไม้ไป ก็ดูจะเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่า ความสำนึกในคุณค่าแห่ง ความเป็นมนุษย์ย่อมจะรวมถึงการที่มนุษย์สละเสียซึ่งความกระหายที่จะเป็นนายธรรมชาติไปด้วย นี่คือ ตัวอย่างเล็กๆ ของความคิดถึงเรื่องของบ้านเมืองด้วยหลักของมนุษยศาสตร์ จะสรุปเอาว่านี่คือตัวอย่าง ของการเมืองเรื่องมนุษยศาสตร์ก็คงจะไม่ผิดนัก

ในระดับที่กว้างออกไปจนถึงขั้นของความขัดแย้งทางการเมืองที่ส่งผลให้เกิดการประท้วง ประหารกัน เมื่อเดือนเมษายน - พฤษภาคม 2553 หลังจากเหตุการณ์ได้ผ่านพ้นไปไม่นาน ได้มีผู้สร้าง คลิปวีดีโอที่ตั้งชื่อว่า “ขอโทษประเทศไทย” ออกมาเผยแพร่ แต่กลุ่มสถานีโทรทัศน์กลับตีความไม่ออก และระงับการเผยแพร่คลิปวีดีโอดังกล่าวเสีย ซึ่งก็ยังเผยแพร่ต่อไปได้ในระบบ IT อื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางอินเทอร์เน็ต การที่ผู้สร้างงานชิ้นดังกล่าวไม่พยายามชี้แจงไปที่ผู้ใดโดยเฉพาะว่าใครเป็นผู้ผิด และตั้ง

คำถามในลักษณะเช่นนี้ไม่ค่อยจะได้ทำกัน เพราะเรามักจะร้องเพลงให้ตัวเองฟังอยู่เสมอด้วยข้อความที่ว่า “ตัวใครเป็นคนผิดอยากถามนัก” แต่ความผิดพลาดที่เราควรจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน โดยไม่ปฏิเสธว่าเป็นความผิดพลาด หาประโยชน์จากการเรียนรู้ และต้องอยู่กับความจริงอันปวดร้าวให้ได้ นั่นคือโจทย์ใหม่สำหรับสังคมไทย และผลงานศิลปะวิดีโอชิ้นดังกล่าวจะทำให้เกียรติกับผู้รับมาก โดยที่คาดหวังว่าจากการความผิดพลาดในครั้งนี้ สังคมไทยจะปรับตัวขึ้นสู่ “สังคมแห่งการตีความ” (hermeneutic society) ความสำคัญในคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์อาจจะผูกอยู่กับความสามารถในการยอมรับความผิดพลาดของตนเองก็ได้ (ฉบับสมบูรณ์ดูได้จาก : <https://www.youtube.com/watch?v=H-NySQI7VJ0> และ เว็บไซต์ของเครือข่ายปลุกพลังบวก <http://ignite.in.th>)

ในแง่หนึ่ง บาดแผลประวัติศาสตร์ แม้จะสมานแผลได้ แต่ก็คงฝากรอยคือแผลเป็นเอาไว้ ซึ่งแปลตามตัวอักษรได้ว่าเป็นแผลที่ไม่ตาย ยังอยู่ในความทรงจำ ดำรงอยู่ในความสำนึก ผู้เขียนเป็นครูภาษาและวรรณคดีเยอรมันจึงอดไม่ได้ที่จะหันไปมองประสบการณ์ของคนเยอรมันว่า ที่พวกเขาฟื้นตัวขึ้นมาได้จากความพินาศย่อยยับอันเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น เป็นเพราะเขาใช้บาดแผลประวัติศาสตร์เป็นเครื่องเตือนใจอยู่เสมอ จากสงครามโลกมาสู่การกดขี่ของรัฐเผด็จการในเยอรมันตะวันออก ประวัติศาสตร์เปิดทางให้เขาตัดสินใจทำสิ่งที่ยากยิ่ง คือการรวมประเทศที่มีความแตกต่างกันในด้านสังคมการเมือง แม้จะต้องประสบอุปสรรคมากมาย แต่พวกเขาก็พยายามหาทางออกจนได้ คงจะมีผู้สงสัยว่า เหตุใดนักเขียนและกวีทั้งที่ถือสัญชาติเยอรมันและที่ถือสัญชาติออสเตรียจึงได้รับรางวัลโนเบลบ่อยครั้งในรอบยี่สิบปีมานี้ คำตอบแบบเข้าใจตัวเองของนักวิชาการก็คงจะเป็นว่า พวกเขารู้จักเลี้ยงแผลทางประวัติศาสตร์เอาไว้ เพื่อเป็นตัวปลุกให้เกิดสำนึกในเรื่องของความเป็นอารยะและอนารยะของมนุษย์ จะขออ้างตัวอย่างจากบทกวีบทหนึ่งของ คริสทอฟ เมคเคล ซึ่งผู้เขียนได้แปลเอาไว้ในหัวข้อว่า “สุนทรภeda ว่าด้วยบทกวี”

บทกวีไม่ใช่ที่จะมาปลุกความงาม
 ที่นี้มีแต่เรื่องของเกลือกที่ทำให้แสบแผล
 ที่นี้มีแต่เรื่องของความตาย เรื่องของภาษาที่เป็นพิษ

- เรื่องของเพื่อนร่วมชาติ ที่เหมือนกับรับรองทำเหล็ก
- 5 บทกวีไม่ใช่ที่ที่เราจะมาแต่งตั้งความจริง
 ที่มีแต่เรื่องของเลือดที่ไหลจากแผล
 เรื่องของความลำเค็ญ ความลำเค็ญ ความลำเค็ญแห่งความฝัน
 เรื่องของความพินาศและสิ่งโสมม เรื่องของอุตุมรัฐที่ง่อนแง่นเต็มที
- บทกวีไม่ใช่ที่ที่ความเจ็บปวดจะได้รับการเยียวยา
- 10 ที่มีแต่เรื่องของความโกรธ ความหกลกวาง และความทิวโหย
 (เราจะไม่เอ่ยถึงขั้นตอนของการทำให้ร้อนในที่นี้)
 ที่มีแต่เรื่องของการเขมือบ หรือถูกเขมือบ
 ของความยากลำบาก ความสงสัย ที่นี่คือพงศาวดารแห่งความทุกข์ทรมาน
 บทกวีไม่ใช่ที่ที่เราจะมาทำการตายให้เป็นเรื่องเล็ก
- 15 ทำความทิวโหยให้หมดไป ทำความหวังให้แจ่มชัดขึ้นมา
- บทกวีคือที่สำหรับความจริงที่บาดเจ็บปางตาย
 ปีกอะไรนั่น ปีกอะไรนั่น ทูตสวรรค์ตกจากแดนสวรรค์
 อาบเลือด ปลิวเป็นชิ้นๆไปในพายุแห่งประวัติศาสตร์
- บทกวีไม่ใช่ที่ที่ทูตสวรรค์จะรอดปลอดภัยไปได้⁽⁸⁾

บทสรุป

เนื้อหาดังเช่นที่บทกวีข้างต้นได้เสนอไว้ จะเป็นเนื้อหาที่มนุษยศาสตร์พยายามที่จะแสวงหามาตีความ เพราะการยอมรับความจริงที่รุนแรงและปวดร้าวอาจจะเป็นทางหนึ่งที่ชวนให้เกิดการครุ่นคิดพินิจนึกจากการรับรู้ไปสู่การรู้จักคิด จากการที่รู้จักคิดไปสู่ความสำนึกทางจริยธรรม นั่นคือเส้นทางที่ไต่สูงขึ้นไปในวิถีของมนุษยศาสตร์ คักยภาพเหล่านี้เรามีอยู่อย่างแน่นอนในวัฒนธรรมไทย แต่ที่แล้วมาเราไปหมกมุ่นอยู่กับสิ่งที่เป็นเปลือกและเข้าไม่ถึงแก่นของปรากฏการณ์ต่างๆ การเมืองเรื่องมนุษยศาสตร์ที่ในหลายครั้งหลายหนได้ลดรูปลงไปเป็น “การเมือง” เรื่องมนุษยศาสตร์ ดังแผนภูมิที่ 3 ที่ผู้เขียนได้เสนอไว้ข้างต้นนั้น น่าจะชวนให้เราคิดต่อไปว่า การเมืองหรือการเมืองเป็นเพียงแต่ปรากฏการณ์ภายนอกที่เราจะต้องปรับให้เป็นบทเรียนอันจะนำไปสู่ความสำนึกอีกระดับหนึ่งให้ได้ นั่นก็คือ มนุษยศาสตร์จะต้องเป็นศาสตร์ที่ปลุกมนุษยชาติให้ตื่นตัวทางปัญญาอยู่เสมอ⁽⁹⁾

⁽⁸⁾ Meckel, Christoph. *Hundert Gedichte*. Ausgewählt von Harald Weinrich. München : Hanser, 1988, S. 67. (คำแปลเป็นของผู้เขียนเอง เผยแพร่ครั้งแรกใน: กวีนิพนธ์เยอรมันร่วมสมัย: บทวิเคราะห์และสรรนิพนธ์ รายงานการวิจัยเรื่อง “กวีนิพนธ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย : ประสบการณ์จากวรรณคดีไทย อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส และเยอรมัน” ด้วยการศึกษาสนับสนุนของ สกว. พ.ศ. 2541 หน้า G 313)

⁽⁹⁾ บทความนี้เรียบเรียงจากการอภิปรายในหัวข้อ “การเมืองเรื่องมนุษยศาสตร์” ในรายการโครงการสัมมนาเครือข่ายวิชาการ - วิจัยสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ 4 เรื่อง “มนุษย์สังคมศาสตร์ : ก้าวหน้าหรือถอยหลัง สร้างสรรค์หรือล้มเหลว” ณ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ท่าพระจันทร์) วันที่ 30 สิงหาคม 2553